

O szkolnictwie zawodowym Krakowa w zasobach archiwalnych Lwowa. Stan i perspektywa badań

Abstract: Vocational education in Krakow according to Lviv archives The state of the art and the future of research

The paper focuses on research into vocational education in Krakow. The state of the art as well as the perspectives are presented. The main part provides a detailed analysis of the historical materials collected in Ukraine's Central State Historical Archives in Lviv with enormous resources titled the National School Board. The achievements of the Polish system of education, specifically the development of vocational schools in Krakow, are presented in details based on these resources. A general overview shows the cognitive value of the specific collections (sets) in relation to one of the most important scientific and educational centres in Galicia in southern Poland.

Keywords: vocational education, archives in Lviv

Problematyką badań nad dziejami szkolnictwa galicyjskiego zajmowało się wiele osób. Powstało na ten temat sporo opracowań¹. Do najciekawszych należą rozważania naukowe autorstwa Renaty Dutkovej o *Oświacie i wychowaniu w Galicji w polskiej historiografii ostatniego czterdziestolecia (1945–1985)*² oraz charakterystyka przedstawiona przez Andrzeja Meissnera i Władysławę Szulakiewicz w *Stanie badań nad dziejami*

¹ *Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji 1772–1918*, cz. 1, *Opracowania do 1990*, red. A. Meissner, Lublin 2015; *Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji 1772–1918*, cz. 2, *Źródła drukowane*, red. A. Meissner, J. Dybiec, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007; *Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji 1772–1918*, cz. 3, *Opracowania z lat 1991–2008*, red. A. Meissner, K. Szmyd, Rzeszów 2012.

² R. Dutkova, *Oświata i wychowanie w Galicji w polskiej historiografii ostatniego czterdziestolecia (1945–1985)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1986, nr 4, s. 395–429.

szkolnictwa w Galicji Środkowej 1795–1914³. Do opracowań o typowo źródłowym podejściu należy artykuł *Źródła do dziejów oświaty galicyjskiej w zbiorach Centralnego Archiwum Historycznego Państwowego we Lwowie*, przygotowany przez Andrzeja Meissnera i Jerzego Potoczno. W sposób rzetelny i komplementarny przeanalizowali oni materiał źródłowy znajdujący się w archiwach lwowskich⁴. Godne uwagi jest też opracowanie Michała Wąsowicza *Materiały do dziejów Polski w Centralnych Historycznych Archiwach Państwowych we Lwowie i Kijowie*⁵.

Na temat piśmiennictwa o dziejach szkolnictwa galicyjskiego wypowiedziała się Renata Dutkova. Zwróciła ona uwagę na stosunkowo niewielką liczbę opracowań odnoszących się do szkolnictwa zawodowego. Wskazała wręcz na brak pozycji prezentujących na przykład dorobek krakowskiego szkolnictwa zawodowego. Z wniosków wyciągniętych przez R. Dutkova wynikało, że związane to było z różnorodnością panującą w tym szkolnictwie, tj. występowanie tzw. szkół przemysłowych (przemysłowo-uzupełniających, kursów zawodowych, szkół zawodowych, warsztatów wzorowych, szkół rzemiosł i warsztatów subwencjonowanych) oraz rolniczych i innych. Do wartościowych prac, prezentujących szkolnictwo zawodowe Galicji, R. Dutkova zaliczyła publikacje Stefana Możdżenia o szkolnictwie przemysłowym⁶ oraz trzy opracowania Tadeusza Wiczorka na temat szkół rolniczych w Polsce⁷ i ciekawą pozycję Marii Iwickiej o szkolnictwie handlowym i kupieckim⁸.

Z dość podobnym omówieniem zetknęliśmy się w opracowaniu A. Meissnera i W. Szulakiewicza pt. *Stan badań nad dziejami szkolnictwa w Galicji Środkowej 1795–1914*. Na samym początku autorzy zauważyli, że „Stan badań nad dziejami szkolnictwa w Galicji nie był dotąd przedmiotem szczegółowych rozważań. Dotyczy to zarówno poszczególnych dziedzin oświaty, jak i problemów odnoszących się do niektórych regionów Galicji”⁹. W dalszej części przedstawili oni krótkie omówienie poszczególnych szkół (szkolnictwa

³ A. Meissner, W Szulakiewicz, *Stan badań nad dziejami szkolnictwa w Galicji Środkowej 1795–1914*, w: *Z dziejów oświaty w Galicji*, red. Andrzej Meissner, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1989, s. 71–90.

⁴ A. Meissner, J. Potoczny, *Źródła do dziejów oświaty galicyjskiej w zbiorach Centralnego Archiwum Historycznego Państwowego we Lwowie*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1989, nr 4, s. 495–499.

⁵ M. Wąsowicz, *Materiały do dziejów Polski w Centralnych Historycznych Archiwach Państwowych we Lwowie i Kijowie*, „Archeion” 1960, nr 33, s. 99–126.

⁶ S.I. Możdżeń, *Szkoły przemysłowo-uzupełniające w Galicji do r. 1914*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 69, Prace Pedagogiczne i Psychologia, nr 10, 1967, s. 39–86; idem, *Warsztaty naukowe i zawodowe szkoły przemysłowe w Galicji*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 114, Prace Pedagogiczne i Psychologia, nr 12, Nauki Pedagogiczne 1970, s. 335–356.

⁷ T. Wiczorek, *Z dziejów ludowej oświaty rolniczej w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962, nr 4, s. 586–624; idem, *Zarys dziejów szkolnictwa rolniczego w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 1968; idem, *Historia szkół rolniczych w Polsce*, Warszawa 1969.

⁸ M. Iwicka, *Średnie szkolnictwo ekonomiczne w Polsce do 1939 r.*, Państwowe Wydawnictwa Szkolnictwa Zawodowego, Warszawa 1967.

⁹ A. Meissner, W Szulakiewicz, op. cit., s. 71–90.

ludowego, ogólnokształcące szkoły średnie i szkolnictwo zawodowe) oraz związanej z nimi literatury. Zasadniczą część publikacji stanowią „przypisy”, w których zamieszczono dokładny wykaz pozycji, opatrzony krótkim opisem bibliograficznym. Warto podkreślić, że autorzy w pierwszej kolejności skupili się na obszarze Galicji Środkowej, zaliczając do niej powiaty: Brzozów, Cieszanów, Gorlice, Jarosław, Jasło, Kolbuszowa, Krosno, Lesko, Łańcut, Mielec, Nisko, Pilzno, Przemyśl, Przeworsk, Ropczyce, Rzeszów, Sanok, Strzyżów i Tarnobrzeg. W kontekście wspomnianego omówienia można więc stwierdzić, że badania nad szkolnictwem zawodowym nadal pozostają daleko w tyle za podobnymi, odnoszącymi się do całego szkolnictwa.

Warto tym miejscu odnotować ciekawą analizę przeprowadzoną przez A. Meissnera i J. Potoczno. Podjęli oni dość udaną próbę wykazania naukowych walorów Zespołu Rady Szkolnej Krajowej, znajdującego się w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy. Ze wstępnej oceny wspomnianych autorów wynika, że zespół ten należy za niezwykle bogaty i dobrze uporządkowany oraz że można w nim odnaleźć akta władz szkolnych tj. Rady Szkolnej Krajowej (jej prezydium i kancelarii, przebieg obrad, podjęte uchwały i relacje poszczególnych członków), a także inne. W dalszej części wspomnianego artykułu autorzy dokonali w miarę dokładnej charakterystyki materiałów znajdujących się w poszczególnych opisach, co należy uznać za niezwykle interesujące i wartościowe¹⁰.

Z charakterystyki źródłowej przedstawionej przez M. Wąsowicza w *Materialach do dziejów Polski w Centralnych Historycznych Archiwach Państwowych we Lwowie i Kijowie* wynika, że w CHAP we Lwowie znajduje się spora część materiałów o istotnym znaczeniu dla dziejów oświaty. W odniesieniu do szkolnictwa spotkać można tam co najmniej trzy grupy akt. W zespole akt Gubernium i Namiestnictwa Galicyjskiego (Prezydium Gubernium i Namiestnictwa) znajdują się materiały do dziejów Galicji z lat 1772–1918, gdzie obok innych odnaleźć można akta szkolne. W innym miejscu, o układzie chronologiczno-rzeczowym, spotkać można akta władz szkolnych z lat 1848–1854 (Schulbehörden), odnoszące się do: zakładów naukowych, wyższych zakładów naukowych i seminariów, szkół średnich, powszechnych oraz towarzystw religijnych i ogródków dziecięcych. W trzecim ze wskazanych miejsc odnaleźć można zespół akt Wydziału Krajowego, Departament III z lat 1861–1920 (akta organizacji szkół elementarnych w powiatach: Biała, Brzozów, Gorlice, Grybów, Jasło, Kolbuszowa, Limanowa, Mielec, Myślenice, Nisko, Nowy Targ, Pilzno, Sanok, Strzyżów, Tarnobrzeg, Tarnów, z lat 1894–1918, numery 1481–2254).

W zasobach lwowskich można odnaleźć akta byłego Archiwum Państwowego, Archiwum m. Lwowa, Archiwum Archidiecezjalnego Rzymskokatolickiego, Archiwum Kapitulnego Rzymskokatolickiego, Archiwum Metropolitalnego Greckokatolickiego i kilka innych. Wszystkie z wymienionych grup akt można spotkać głównie w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym, które znajduje się w dawnym klasztorze bernar-

¹⁰ A. Meissner J. Potoczny, op. cit.

dyńskim, w bezpośrednim sąsiedztwie zabytkowego kościoła św. Andrzeja. Wymienione budowle ściśle do siebie przylegają i sprawiają wrażenie fragmentu dawnej dobrze ufortyfikowanej warowni obronnej. Do czytelnicy naukowej, znajdującej się na pierwszym piętrze, prowadzi ciemny korytarz i drewniane schody, na których dostrzec można ślady minionego czasu.

W poszukiwaniu lwowskiego śladu do dziejów szkolnictwa zawodowego Krakowa należy się udać przede wszystkim do Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy. W drugim z istniejących we Lwowie archiwów, tj. Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego, z trudem szukać by interesujących nas materiałów. Znajdują się tam raczej fragmentaryczne informacje o szkolnictwie i to z okresu późniejszego (na przykład lat 1941–1943 i kolejnych). Niemal wszystkie materiały o interesującej nas problematyce spotkać można w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy. W tym zakresie powinniśmy przeanalizować trzy istotne zespoły: c.k. Namiestnictwa Galicyjskie/K. k. Galizische Statthaltereien, c.k. Rady Szkolnej Krajowej we Lwowie oraz Kuratorium Lwowskiego Okręgu Szkolnego. Po nastaniu cesarskiej Austrii Marii Tereszy w maju 1773 r. doszło w monarchii habsburskiej do utworzenia Gubernatorstwa Krajowego, jako pierwszej centralnej władzy polityczno-administracyjnej dla obszaru Galicji. W kwietniu 1854 r. Gubernatorstwo zastąpiono Namiestnictwem, czyniąc z niego najwyższy organ władzy w Galicji. Z wielu kompetencji przynależnych wspomnianemu Namiestnictwu wymienić należy zarząd nad oświatą i szkolnictwem. W 1868 r. Namiestnictwo przejęło sprawy przynależne wcześniej Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, czyli dotyczące: wyznań religijnych, oświaty i rolnictwa. W 1867 r. powołano natomiast Radę Szkolną Krajową, która miała zajmować się sprawami szkolnictwa (podlegała ona Ministerstwu Wyznań i Oświaty). Wspomniana Rada Szkolna Krajowa działała do 1921 r. Następnie (już w niepodległej Polsce) Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powołało w jej miejsce Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, które działało do 1943 r. W kompetencji wspomnianego Kuratorium znalazły się sprawy związane z opieką nad wszystkimi szkołami zarówno państwowymi, jak i prywatnymi oraz opieką nad wychowaniem pozaszkolnym i oświatą. Miało pod sobą osiem wydziałów: kadr, ogólny, początkowych i niepełnych szkół średnich, podnoszenia kwalifikacji nauczycieli, szkół średnich ogólnokształcących, szkół zawodowych, edukacji pozaszkolnej oraz wydawnictw podręczników szkolnych. Dodać należy, że w 1922 r. kuratorium to podzielono i z niego wyodrębniono Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego.

W zespole pod nazwą c.k. Namiestnictwo Galicyjskie/K. k. Galizische Statthaltereien spotkać można część materiałów sekcji szkolnej Namiestnictwa i Krajowego Zarządu Szkolnego z lat 1797–1867. Mają one określoną wartość po 1854 r, kiedy Gubernatorstwo zastąpiono Namiestnictwem. Wówczas w jego kompetencjach obok spraw zarządu administracyjnego, policji, wyznań, handlu, rzemiosła, rolnictwa i budownictwa, znalazły się sprawy oświaty i szkolnictwa. Natomiast w zespole Kuratorium Lwowskiego Okręgu Szkolnego (fond 179) spotkać można dokumenty związane z polityką rządową wobec szkolnictwa, statuty, okólniki i rozporządzenia, liczne sprawozdania z działalności inspek-

torów i powiatowych rad szkolnych, sprawozdania z działalności szkół, mapy sieci szkół i uczelni, informacje o szkołach ludowych, protokoły i raporty egzaminacyjne. Oprócz wymienionych również akta potwierdzające prześladowanie uczniów i nauczycieli za przynależność do nielegalnych zrzeszeń i organizacji oraz sprawy personalne nauczycieli¹¹. Z dokumentacji Kuratorium Lwowskiego Okręgu Szkolnego wynika, że obejmuje ona lata 1921–1939 (KOSO m. Lwów, fond 179, op.1, KOSO m. Lwów, fond 179, op.2, KOSO m. Lwów, fond 179, op.2a, KOSO m. Lwów, fond 179, op.3 i inne). Chociaż patrząc na poszczególne strony tytułowe, można wnioskować, iż znajdują się tutaj dokumenty wcześniejsze. Wymaga to jednak dość szczegółowej penetracji. Z omawianej dokumentacji Kuratorium Lwowskiego Okręgu Szkolnego m. Lwowa, w odniesieniu do interesującego nas szkolnictwa, godny polecenia jest fond 179 opis 4 i opis 4a, zawierający materiały o działalności prywatnych i państwowych szkół zawodowych oraz różnego rodzaju kursów (Dział szkół zawodowych z lat 1891–1939, kart 2770). W części ogólnej znajdują się materiały statystyczne, finansowo-księgowo oraz dokumenty z działalności i reorganizacji istniejących szkół. W dwóch kolejnych odnaleźć można informacje o działalności poszczególnych szkół, w których wymienia się Kraków wśród innych miejscowości, gdzie istniały poszczególne szkoły: przemysłowe, zawodowe, gospodarcze, ceramiczne, cukiernicze, gospodarcze, handlowe, handlowo-ekonomiczne, kupieckie, krawieckie, stolarskie (państwowe i prywatne) oraz kursy zawodowe. Z opisu 4a możemy dowiedzieć się także o uczniach i nauczycielach szkół zawodowych i kursów.

Do najciekawszych należą akta Wydziału Krajowego, obejmujące zagadnienia ustrojowe, polityczne, gospodarcze oraz oświaty i kultury (w tym organizację szkolnictwa ludowego z lat 1894–1918 i sprawy szkolnictwa średniego oraz zawodowego). Zebrano je pod wspólną nazwą – Rada Szkolna Krajowa i sygnowano numerem 178 (fond 178). W tym zasobie znajduje się pięć tzw. opisów, dobrze skatalogowanych i zestawionych w dość czytelnym układzie problemowym. We wstępie do omawianego zbioru podkreślono znaczenie Rady Szkolnej Krajowej jako najwyższego organu szkolnego dla Królestwa Galicji i Lodomerii oraz Wielkiego Księstwa Krakowskiego. Mówi się o dacie powstania RSK, rozpoczęciu jej działalności oraz składzie osobowym. Dowiedzieć się z niego możemy o dotychczasowej historii zebranego zbioru oraz ostatecznym jego usystematyzowaniu, które nastąpiło w latach 1980–1984 (w odniesieniu do pięciu opisów). Z przewodnika po zasobach archiwalnych o zawartości zbioru c.k. Rady Szkolnej Krajowej we Lwowie (fond 178) wynika, że znajdują się tutaj:

Statuty Rady Krajowej i okręgowych rad szkolnych. Okólniki i rozporządzenia Ministerstwa Wyznań i Oświaty, Namiestnictwa, okręgowych rad szkolnych, lwowskiej rady miejskiej.

Protokoły z konferencji nauczycielskich oraz posiedzeń Rady Szkolnej Krajowej i rad okręgowych. Sprawozdania z działalności Rady, z kontroli pracy w szkołach, raporty inspektorów.

¹¹ *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, oprac. A. Krochmal, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Wydział Wydawnictw, Warszawa 2005, s. 233–234.

Korespondencja z ministerstwem Wyznań Oświaty, Namiestnictwem, okręgowymi radami szkolnymi w sprawach otwarcia i reorganizacji szkół; zatwierdzenia programów szkolnych, mianowania inspektorów i nauczycieli, ich płac i emerytur. Korespondencja z wydawnictwami w sprawie wydania podręczników szkolnych.

Skargi ludności na dyskryminację języka ukraińskiego w szkołach, zły stosunek nauczycieli do uczniów.

Sprawozdania szkół z działalności, plany nauczania, rozkłady zajęć, podania, życiorysy, charakterystyki służbowe nauczycieli. Dzienniki postępów uczniów¹².

Do najobszerniejszych należy opis pierwszy i drugi tej zawartości (fond 178). W pierwszym zebrano dokumenty z działalności władz RSK – prezydium i kancelarii w postaci relacji z przebiegu obrad i podjętych uchwał. Do ciekawych należą protokoły posiedzeń rad szkolnych okręgowych, odnoszących się do szkolnictwa ludowego w poszczególnych powiatach. Z innych wymienić należy akta dotyczące organizacji i finansowania szkolnictwa ludowego, spraw personalnych oraz zagadnień dydaktyczno-wychowawczych (programy, plany nauczania, regulaminy internatów, burs, instrukcje dla bibliotek i inne). Z akt normatywnych wypada instrukcje i rozporządzenia RSK. Zawarta tutaj statystyka pozwala odtworzyć stan szkolnictwa, w szczególności ludowego (6165 jednostek archiwalnych). Na opis drugi złożyły się akta odnoszące się do szkół początkowych i seminariów nauczycielskich oraz liceów, gimnazjów, wyższych i średnich szkół zawodowych, szkół dla głuchoniemych i ociemniałych, sierocińców, kursów pedagogicznych i kursów dla analfabetów. Do najważniejszych w tym zbiorze należą materiały w Sekcji szkół początkowych (o numerach od 2986–2988 do 5914–5919, przy czym nie należy uznać tego wyliczenia za ciągłość numeracji) i seminariów nauczycielskich (od numeru 98 do 5907–5909, również nieciągłe). Godny polecenia jest materiał odnoszący się do zakładów kształcenia nauczycieli (organizacji seminariów nauczycielskich, nauczania i wychowania, podręczników szkolnych, egzaminów maturalnych, stypendiów, szkół ćwiczeń). Na jego podstawie można przeprowadzić dość dokładną analizę administracji szkolnej (np. wizytatorów krajowych i okręgowych) oraz nauczycieli, włącznie z oceną polityczną i moralną (5937 jednostek archiwalnych). Z trzeciego opisu wynika, że zebrano w nim materiały wytworzone przez sekcję szkół średnich, czyli odnoszące się do liceów, gimnazjów, gimnazjów i szkół realnych, państwowych oraz prywatnych. Odnaleźć można w nich opisy budynków szkolnych z wyposażeniem, informacje o kadrze nauczycielskiej, ocenę pracy dydaktyczno-wychowawczej oraz przebieg reformy szkół średnich i tworzenie nowych gimnazjów prywatnych (1229 jednostek archiwalnych). Do zawartości czwartego opisu wypada odnieść się osobno, ponieważ niemal w całości poświęcony jest szkolnictwu zawodowemu. Natomiast na piąty opis złożyły się dokumenty szkolnego galicyjskiego gubernatorstwa i namiestnictwa z lat 1794–1924 – pisma przychodzące i wychodzące (146 jednostek archiwalnych). Na uwagę zasługują także akta Towarzystwa Pedagogicznego, zebrane w innym miejscu (fond 445), które zawierają sprawozdania

¹² Ibidem, s. 232–233.

z działalności Zarządu Głównego TP i jego terenowych oddziałów), protokoły walnych zjazdów, korespondencję do oddziałów terenowych i RSK oraz Sejmu Krajowego). Warto wiedzieć, że zgromadzono tutaj dokumenty: szkół przemysłowych, żeńskich i gimnazjów, obejmują placówki znajdujące się pod patronatem Towarzystwa Pedagogicznego.

W odniesieniu do problematyki krakowskiego szkolnictwa zawodowego sięgnąć należy głównie do fondu 178 opis 4, gdzie zgromadzono materiały Krajowej Szkolnej Rady m. Lwowa 1867–1921. Z przedmowy do wymienionego fondu i opisu wynika, że znajdują się tutaj dokumenty dotyczące akademii i szkół handlowych, akademii technicznych, wyższych szkół mechanicznych i politechnicznych, szkół przemysłowych (m.in. dla rzemieślników, ślusarzy, kowali, szewców, krawców, piekarzy) oraz szkół gospodarstwa wiejskiego i weterynarii. Z kursów wymienia się – kursy buchalterii, elektrotechniki, stolarstwa, szoferowania, kroju i szycia, gospodarstwa domowego, koszykarstwa i inne). Okres zebranej dokumentacji obejmuje lata 1870–1921 i prezentuje nadzór oraz kontrolę prowadzoną przez Radę Szkolną Krajową nad szkolnictwem przemysłowym i handlowym. Już ze wstępnej analizy tego materiału wynika, że odnaleźć można tutaj znacznie więcej informacji o szkolnictwie krakowskim, niż można było się tego spodziewać.

Zmierzając do szczegółowej analizy wspomnianego fondu 178 opis 4, musimy wiedzieć, że jedynie nieliczne sygnatury odnoszą się wyłącznie do szkół krakowskich. W większości o tych szkołach możemy dowiedzieć się z akt wspólnych, gdzie pod jednym numerem zestawiono szkoły z kilku miejscowości. Z placówek wyodrębnionych wymienić należy między innymi krakowską Wyższą Szkołę Handlową (Akademię), wyszczególnioną pod numerami: 52, 65, 72, 79, 80, 86, 88, 91, 97, 100, 119, 125, 129, 143, 158, 167, 203, 209, 211, 217, 292. Z wielu zebranych tutaj dokumentów polecieć należy dwa statuty organizacyjne Akademii Handlowej w Krakowie. Jeden pod nazwą *Statutu Organizacyjnego Akademii (wyższej szkoły) handlowej w Krakowie z 1899 r.*, odrębne wydanie w formie broszury, czcionką Drukarni Związkowej, pod zarządkiem A. Szyjewskiego w Krakowie. Drugi z wymienionych dokumentów, w wersji drukowanej, nosi nazwę *Statutu Organizacyjnego Akademii Handlowej w Krakowie* i posiada pieczęć tejże Akademii. Ten z kolei datowany jest na 28 kwietnia 1899 r.

Poszukując informacji o krakowskim **szkolnictwie handlowym**, musimy mieć świadomość jego złożonej struktury. W czasach autonomii galicyjskiej istniały dwie wyższe szkoły handlowe we Lwowie i Krakowie, co w pełni znajduje odzwierciedlenie w charakteryzowanym fondzie. Stanowiły one część systemu szkolnictwa handlowego, w którym istniały właściwie dwa typy placówek: niższe – dwuklasowe szkoły kupieckie dla młodzieży o ukończonej III klasie szkoły średniej lub wydziałowej, oraz średnie – tzw. akademie handlowe. W niektórych dwuklasowych szkołach kupieckich można było spotkać jednoklasowe szkoły kupieckie dla dziewcząt. Jak w innych przypadkach, informacje o krakowskich szkołach handlowych można spotkać przy okazji prezentacji podobnych placówek we Lwowie, Samborze, Stanisławowie, Tarnopolu, Brodach, Tarnowie i gdzie indziej (przykładowe numery: 2, 3, 7, 24, 26, 27 i ponad trzydzieści innych).

Jedną z częściej spotykanych form kształcenia były kursy handlowe o różnym poziomie organizacyjnym (roczne kursy dla kończących szkołę średnią, kursy specjalne dla kupców i pomocników kupieckich). Na szczególną uwagę zasługiwały roczne kursy handlowe, które stały się podstawą do zorganizowania dziennych szkół handlowych, związanych także z kształceniem kobiet¹³. Do takich należał 10-miesięczny kurs zorganizowany przy Szkole Wydziałowej im. św. Scholastyki w Krakowie (1882), gdzie wyznaczono dość wysokie kryterium przyjęć. Od zgłaszających się wymagano ukończenia ośmioklasowej szkoły miejskiej lub zdania egzaminu w zbliżonym zakresie. W oparciu o tygodniowy plan nauki uczono języka niemieckiego (3 godziny), języka francuskiego (3 godziny), nauki korespondencji handlowej (3 godziny), geografii handlowej (1 godzina), rachunkowości kupieckiej (2 godziny), prowadzenia ksiąg handlowych (2 godziny), prawa wekslowego (1 godzina) i towaroznawstwa (2 godziny). Całość obejmowała 17 godzin nauki¹⁴. O krakowskich kursach (ale i w innych miastach) dowiedzieć się możemy, przeglądając numery: 47, 131, 193, 195, 274, 284, 285 i 296. Z kursami dość często zestawiano szkoły doksztalające (handlowe szkoły uzupełniające), w których uczono w godzinach wieczornych, w ramach dwóch lub trzech klas, od 8 do 12 godzin tygodniowo. Za główny cel nauki w tych szkołach uznawano pogłębianie wiedzy zdobytej wcześniej (w szkole ludowej), względnie zdobycie niezbędnej wiedzy handlowej. Warunkiem podstawowym w przyjęciu do tych szkół było kupieckie terminowanie.

W pozycji drugiej (fond 178 opis 4) zestawione zostały **szkoły i kursy przemysłowe** we Lwowie, Stanisławowie, Berezanach, Kołomyi, Krakowie, Tarnowie, Wadowicach i innych miejscowościach (75 pozycji). Wśród nich poszukiwać można dokumentacji o Państwowej Szkole Przemysłowej, uzupełniających szkołach przemysłowych, niższych szkołach przemysłowych, kursach zawodowych i majsterskich. Warto pamiętać, iż Państwowa Szkoła Przemysłowa w Krakowie wywodziła się z istniejącego wcześniej Instytutu Technicznego (1829), związanego początkowo z Uniwersytetem Jagiellońskim. Na mocy dekretu cesarskiego z 1875 r. otrzymał on nazwę Instytutu Techniczno-Przemysłowego, aby ostatecznie stać się Państwową Szkołą Przemysłową (już w niepodległej Polsce). Nauka w tej szkole trwała cztery lata i bazowała na kandydatach posiadających ukończoną szkołę wydziałową, trzy klasy szkoły realnej lub gimnazjalnej. W obrębie krakowskiej szkoły przemysłowej funkcjonowały najpierw trzy wydziały: budowlany, mechaniczny i chemiczno-techniczny. W roku szkolnym 1890/1891 dołączył do nich jeszcze jeden – Wydział Przemysłu Artystycznego. O powstaniu tego ostatniego zdecydowały kursy przemysłowo-artystyczne, organizowane

¹³ Jedną z odmian formy kursowej były roczne kursy dla abiturientów i absolwentek posiadających świadectwo maturalne szkoły średniej. W 1906 r. taki kurs organizowała Wyższa Szkoła Handlowa w Krakowie.

¹⁴ *Pierwsze Sprawozdanie Dyrekcji Szkoły 8-klasowej Żeńskiej o kursach fachowych za rok szkolny 1882/3*, Kraków 1883, s. 11, 13.

z powodzeniem przez krakowskie władze miejskie¹⁵. W zasobach fondu 178 opis 4 odnaleźć można statut tej szkoły z 1870 r. (numer 1), z 1909 r. (numer 93) i inne dokumenty.

Do niższych zakładów kształcenia zawodowego należały **szkoły przemysłowe uzupełniające**, przeznaczone dla młodzieży terminującej w rzemiośle. Znalazły się one w gronie szkół, w których naukę prowadzono głównie wieczorem. Z założenia miały one pogłębić wiedzę wyniesioną ze szkoły ludowej, ale w praktyce poszerzały jedynie zdobyte wcześniej umiejętności zawodowe. Do jednej z pierwszych należała uzupełniająca szkoła założona we Lwowie, która powstała w 1853 r. z inicjatywy tamtejszej Izby Handlowo-Przemysłowej. Niemal podobne spotykaliśmy w: Drohobyczu, Kołomyi, Przemyślu i innych miastach. Wśród nich znalazła się także szkoła uzupełniająca w Krakowie, którą założono w 1869 roku. Naukę wieczorową pobierano w niej przez sześć dni w tygodniu. Od strony organizacyjnej składała się ona z oddziału przygotowawczego oraz właściwego zawodowego. W **niższym szkolnictwie przemysłowym** znalazły się zawodowe szkoły przemysłowe i warsztaty naukowe wzorcowe. W zawodowych szkołach przemysłowych starano się łączyć praktyczną naukę zawodu z ogólną nauką teoretyczną i zawodową. Nauka w nich trwała od trzech do czterech lat. Warsztaty naukowe były czymś w rodzaju zakładów produkcyjno-zawodowych. Nauka w nich trwała najczęściej dwa lata i polegała na nabyciu umiejętności praktycznych. W przypadku przyjmowanych uczniów uważano, że są oni równoważni z terminującymi u majstrów. W zakresie kształcenia teoretycznego skupiano się na rysunku zawodowym i wiedzy technologicznej. Po ukończeniu warsztatów naukowych uzyskiwano patent czeladnika.

Jedną z mniej znanych form kształcenia zawodowego były **kursy zawodowe i majsterskie** (fond 178 opis 4 numer 103, 154), które powstały w celu polepszenia pracy w warsztatach produkcyjnych, rękodzielniczych oraz drobnych przedsiębiorstwach. Ich organizacją zajmowała się Komisja Krajowa dla Spraw Przemysłu oraz Wydział Krajowy. Do jednego z pierwszych należał kurs majsterski dla szewców uruchomiony we Lwowie w 1897 r. W niecały rok później podobny powstał w Krakowie. Wszystkie kursy organizowano w oparciu o ściśle ustalone zasady, które opracowywał Wydział Krajowy, wspierany przez Ligę Pomocy Przemysłowej i Centralny Urząd dla Popierania Przemysłu. W trosce o wysoki poziom organizowanych kursów starano się przyciągać do nich jak najlepszą kadre instruktorów, od której wymagano na przykład dobrej znajomości języków krajowych (polskiego i ukraińskiego). Wykształcenie wspomnianej kadry musiało być potwierdzone przez c.k. Urząd Popierania Przemysłu przy Muzeum Technologicznym w Wiedniu. Od 1909 r. na specjalnych konferencjach grudniowych spotykali się również przedstawiciele Wydziału Krajowego, rządu oraz zainteresowanych stowarzyszeń przemysłowych w celu podjęcia decyzji o liczbie kursów na dany

¹⁵ *Pierwsze Sprawozdanie c.k. Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie ogłoszone z końcem roku szkolnego 1888/9*, Kraków 1889, s. 5–6; *Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie szkół państwowych dla nauki przemysłowej w roku szkolnym (...) 1894/95–1895/96*, Lwów 1896, s. 4.

rok kalendarzowy¹⁶. W okresie autonomii galicyjskiej w Krakowie zorganizowano wiele takich kursów: bieliźniarskich, elektrotechnicznych, gospodnio-szynkarskich, handlowych, introligatorskich, krawieckich, lakierniczych, ogrodniczych, piekarskich, spawalniczych, stolarskich, szewskich i szoferów. W fondzie 178 w pozycji kursy wyodrębniono krakowskie kursy szoferów numer 104, szkoły i kursy piekarzy numer 155, a gospodarstwa domowego zestawiono grupie innych miast.

Do zakładów kształcenia zawodowego, którym warto poświęcić więcej miejsca, należały **szkoły rolnicze**. Na jego struktury złożyły się trzy typy szkół: niższe, średnie i wyższe (w obrębie rolnictwa, ogrodnictwa i leśnictwa). Wyższą była szkoła rolnicza w Dublanach. Do średnich zaliczano na przykład szkołę rolniczą w Czernichowie, położoną nieopodal Krakowa. Najlepiej rozwijały się jednak niższe szkoły rolnicze, którym sprzyjał Sejm galicyjski. W październiku 1881 r. na mocy uchwały Wydziału Krajowego opracowano zasady organizacyjne dla niższego szkolnictwa rolniczego, a w roku następnym przyznano dotacje w wysokości 10 000 zł na nowo zakładane tego typu placówki. W 1883 r. Wydział Krajowy przyjął założenia organizacyjne dla tego szkolnictwa. Jedną ze szkół była założona w Krakowie przez prezesa Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego Piotra Michałowskiego niższa szkoła rolnicza dla sierot, która działała w ramach zakładu wychowawczego. W miesiącach letnich P. Michałowski zapraszał do swojego majątku w Krzysztoforach przebywające w nim sieroty, gdzie mogły uczyć się rolnictwa i ogrodnictwa.

W odpowiedzi na zapotrzebowanie w zakresie zarządzania średnimi i większymi gospodarstwami rolnymi utworzono Studium Rolnicze przy Uniwersytecie Jagiellońskim. Należało ono do Wydziału Filozoficznego, a zajęcia prowadzili profesorowie Studium oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pierwszym dyrektorem tego Studium był Emil Godlewski, a nauka w nim trwała najpierw trzy, potem cztery lata. Obok zadań dydaktycznych na uwagę zasługiwała jego ożywiona działalność naukowa i współpraca z różnymi sektorami rolnictwa¹⁷. W propagowaniu wiedzy ogrodniczej ważną rolę odgrywało krakowskie Towarzystwo Ogrodnicze, z którego działalnością związane były kursy wieczorowe, zaplanowane na porę zimową (od listopada do marca). Zajęcia miały charakter ciągły i odbywały się codziennie w godzinach od 17 do 20. W większości prowadzili je wykładowcy z dużym doświadczeniem ogrodniczym i osoby związane z Uniwersytetem Jagiellońskim. Wspomniane kursy wieczorowe znajdowały się na liście inicjatyw subwencjonowanych przez Ministerstwo Rolnictwa i cieszyły się dużym zainteresowaniem, zwłaszcza wśród kobiet¹⁸. Warto też wspomnieć o działalności prywatnych kursów prof. Witolda Skalskie-

¹⁶ *Alegaty do Sten. Spraw. z roku 1911, alegat 956*, s. 39.

¹⁷ T. Wiczorek, *Historia szkolnictwa rolniczego w Polsce*, wyd. 5, Wydawnictwo SGGW – AR, Warszawa 1983, s. 92–115.

¹⁸ E. Chajdaś, *Zarys dziejów kursów ogrodniczych w Krakowie*, ZN AR Kraków, nr 161, *Historia Rolnictwa*, z. 5, 1980, s. 133–138; zob. *Alegaty do Sten. Spraw. z roku 1907, alegaty 27*, s. 6; *Alegaty do Sten. Spraw. z roku 1908, alegaty 47*, s. 3.

go, założonych w roku szkolnym 1914/1915. W drugim roku wspomnianych kursów zapisało się na nie aż 114 dziewcząt, co znacznie przerosło oczekiwania organizatorów¹⁹.

W podsumowaniu stwierdzić należy, że dalsza penetracja lwowskiego zasobu archiwalnego dostarczyć nam może nowych informacji o różnych aspektach działalności krakowskiego szkolnictwa zawodowego. Pomijając polskie zespoły archiwalne, tj. te znajdujące się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie oraz Archiwum Narodowym w Krakowie, to głównie lwowskie źródła, a także w jakimś sensie wiedeńskie, mogą przyczynić się do ustalenia nowych faktów, nieznanych wcześniej polskiemu badaczowi. Wybór kierunku lwowskiego nie był przypadkowy. Właśnie tutaj, w okresie autonomii, znajdowały się władze krajowe, nadzorujące i kierujące tym szkolnictwem. Stąd miejsce to nie powinno być omijane przez współczesnego badacza dziejów szkolnictwa i oświaty, co starano się dowieść powyższą analizą.

Bibliografia

- Alegaty do Sten. Spraw. z roku 1907, alegat 27.*
Alegaty do Sten. Spraw. z roku 1908, alegat 47.
Alegaty do Sten. Spraw. z roku 1911, alegat 956.
Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji 1772–1918, cz. 1, Opracowania do 1990, red. A. Meissner, Lublin 2015.
Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji 1772–1918, cz. 2, Źródła drukowane, red. A. Meissner i J. Dybiec, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007.
Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji 1772–1918, cz. 3, *Opracowania z lat 1991–2008*, red. A. Meissner, K. Szmyd, Rzeszów 2012.
Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Przewodnik po zasobie archiwalnym, oprac. A. Krochmal, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Wydział Wydawnictw, Warszawa 2005.
Chajdaś E., *Zarys dziejów kursów ogrodniczych w Krakowie*, ZN AR Kraków, Nr 161, Historia Rolnictwa, z. 5, 1980.
Dutkova R., *Oświata i wychowanie w Galicji w polskiej historiografii ostatniego czterdziestolecia (1945–1985)*, Przegląd Historyczno-Oświatowy 1986, nr 4.
Iwicka M., *Średnie szkolnictwo ekonomiczne w Polsce do 1939 r.*, Państwowe Wydawnictwa Szkolnictwa Zawodowego, Warszawa 1967.
Jednoroczny Kurs Handlowy Żeński Witolda Skalskiego. Sprawozdanie za trzeci rok szkolny 1916/17, Kraków 1917.
Jednoroczny Kurs Handlowy Żeński Witolda Skalskiego. Sprawozdanie za trzeci rok szkolny 1917/18, Kraków 1918.
Meissner A., Szulakiewicz W., *Stan badań nad dziejami szkolnictwa w Galicji Środkowej 1795–1914*, w: *Z dziejów oświaty w Galicji*, red. A. Meisner, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1989.

¹⁹ *Sprawozdanie za drugi rok szkolny 1915/16. Jednoroczny Kurs Handlowy Żeński Witolda Skalskiego*, Kraków 1916, s. 10; *Jednoroczny Kurs Handlowy Żeński Witolda Skalskiego. Sprawozdanie za trzeci rok szkolny 1916/17*, Kraków 1917, s. 9; *Jednoroczny Kurs Handlowy Żeński Witolda Skalskiego. Sprawozdanie za trzeci rok szkolny 1917/18*, Kraków 1918, s. 3.

- Meissner A., Potoczny J., *Źródła do dziejów oświaty galicyjskiej w zbiorach Centralnego Archiwum Historycznego Państwowego we Lwowie*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1989, nr 4.
- Możdżeń S.I., *Szkoły przemysłowo-uzupełniające w Galicji do r. 1914*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 69, Prace Pedagogiczne i Psychologia, nr 10, 1967.
- Możdżeń S., *Warsztaty naukowe i zawodowe szkoły przemysłowe w Galicji*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 114, Prace Pedagogiczne i Psychologia, nr 12, Nauki Pedagogiczne 1970.
- Pierwsze Sprawozdanie c.k. Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie ogłoszone z końcem roku szkolnego 1888/9*, Kraków 1889.
- Pierwsze Sprawozdanie Dyrekcji Szkoły 8-klasowej Żeńskiej o kursach fachowych za rok szkolny 1882/3*, Kraków 1883.
- Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie szkół państwowych dla nauki przemysłowej w roku szkolnym (...) 1894/95–1895/96*, Lwów 1896.
- Sprawozdanie za drugi rok szkolny 1915/16. Jednoroczny Kurs Handlowy Żeński Witolda Skalskiego*, Kraków 1916.
- Wąsowicz M., *Materiały do dziejów Polski w Centralnych Historycznych Archiwach Państwowych we Lwowie i Kijowie*, „Archeion” 1960, nr 33.
- Wieczorek T., *Z dziejów ludowej oświaty rolniczej w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962, nr 4.
- Wieczorek T., *Zarys dziejów szkolnictwa rolniczego w Polsce do 1939 r.*, Dział Wydawnictw SGGW, Warszawa 1968.
- Wieczorek T., *Historia szkół rolniczych w Polsce*, Dział Wydawnictw SGGW, Warszawa 1969.
- Wieczorek T., *Historia szkolnictwa rolniczego w Polsce*, wyd. 5, Wydawnictwo SGGW – AR, Warszawa 1983.